

הרב ישראל דנדרוביץ שליט"א

ראש בית המדרש 'באר האבות' ערד

ומח"ס 'הנחמדים מזהב'

רבי שמעון בר...? - שם אביו של רבי שמעון

אין לך תנא הידוע בשם אביו כמו רבי שמעון בן יוחאי, וראו זה פלא כי הגאון רבי יעב"ץ טוען נחרצות כי אביו של רבי שמעון כלל לא נקרא בשם יוחאי! גם שם אמו של רבי שמעון לוט בערפל: בשם 'ספר מעשיות כתב יד' הובא כי שמה היה: 'שרה'! אחד מחכמי דורינו אומר כי בעלת שתי שמות הייתה ואחד מהם: 'אסתר'! ואילו רבינו אביגדור, מבעלי התוספות, כותב את שמה המפורש: 'חמי'! בר יוחאי - אשרי יולדתה.

דברי יוחאי

ויקרא בה שמה?

סיפור מוזר בהחלט נשמע לאחרונה בין החיים: איש תם וישר לא זכה להיפקד בבנים ויתהלך ערירי. התעצב האיש אל ליבו מאוד על כי נמנע ממנו פרי בטן. ויקום האיש ויעלה אל העיר מירון – אל קברו של התנא האלוקי רבי שמעון בן יוחאי, וישא קולו ויבך בתפילה ובתחנונים כי יעמוד ה' לימינו ויפקדנו בזרע של קיימא.

דברי יוחאי

הגדיל האיש ואמר בקול בוכים אך נחרץ ובטוח: "לו יושיענו ה' ויתן לי פרי בטן, אם יהא זה זכר - אקראנו על שם רבי שמעון, ואם תהא זו נקבה - אקרא אותה על שם אמו של רבי שמעון". רק הוציא האיש את הדברים מפיו ויחוש כי אכן התקבלה תפילתו לרצון לפני אדון כל, וכביכול נגולה אבן כבדה מליבו.

חלפה שנה והשמחה שרתה במעונו של אותו אדם: בת נולדה לו במזל טוב ובשעה טובה ומוצלחת. אחוז התרגשות פנה היהודי לשלם את נדרו וליתן שם לבתו כאשר הבטיח אצל רבי שמעון: שם על שם אמו. אך דא עקא, שאותו אדם לא הצליח לגלות מה היה שמה. ויפן כה וכה, ניסה להתעניין אצל ידענים ובקיאים, ואפילו שאל אצל חכמי תורת הנסתר אשר שמועותיו של רבי שמעון בן יוחאי מתבדרות בפיהם, והעלה חרס בידו: אף אחד מהם לא ידע לומר לו כיצד הייתה קרויה אמו של רבי שמעון....

ראיתי בספר מעשיות כתב יד

עד לשנת תשל"ז לא היה ולו שמץ של מידע על שם אמו של רבי שמעון, זאת למיטב בדיקתי את הנושא. בדיוק כשם שבדורות האחרונים ואולי אפילו עוד קודם לכן, אין אדם יודע את שמות האמהות של מרבית התנאים והאמוראים כך גם לא היה ידוע שמה של אם רבי שמעון.

אמנם אמו של רבי שמעון מהווה את פסגת השאיפות של האמהות היהודיות, וכמו שאמרו מסכת מכות (יז, ב): "אמר רבא: דילידא אימיה - כרבי שמעון תיליד, ואי לא - לא תיליד", אך המציאות היא כי שמה נעלם מעמנו ונשכח ברבות הימים.

כך שסיפור כזה על נדר לקריאת שם כמו שם אמו של רבי שמעון, אם היה מתרחש קודם לשנת תשל"ז היה משאיר את הנודר במבוי סתום ומול שוקת שבורה, כשאינו לו כל דרך לדעת את שם אמו של רבי שמעון.

אלא שבשנה האמורה הוציא לאור בנו של הרב יוסף משאש, ממכנאס שבמרזוק ובסוף ימיו בחיפה, את החלק השלישי מספרו של אביו 'נחלת אבות', והנה שם (עמוד לא) אנו מתוודעים לראשונה כי שמה של אם רבי שמעון היה לא אחר מאשר 'שרה'...

את הידיעה הזו, המובאת בתוך סיפור רחב ומעניין אודות סדר השתלשלות לידת רבי שמעון בן יוחאי, כותב המחבר כי הדבר 'נשאר בזכרוננו ממה שראה בספרים', מבלי לציין באיזה ספרים מדובר. בסיום המעשייה הוא כבר מפנה אותנו למקור מוגדר יותר: "כל זה ראיתי בספר מעשיות כתב יד".

יצוין כי בספריו השונים מרבה הרב משאש להביא סיפורים עתיקים ונפלאים מתוך ספרי מעשיות בכתב יד שהיו בידו. כך הוא כותב למשל בסיפור אחר: "מצאתי מציאה יקרה בספר מעשיות כת"י בלשון ערבית תונסית ישנה ועמוקה, ביד עובר אורח אחד שהיה מתאכסן בביתי, והוא קרא ופירש לפני הדברים באר היטב, שהמעשה הנזכר הועתק בספר מעשיות כת"י ישן מאוד שנמצא בספר מדרשים על קלף ישן" (נחלת אבות' ח"ד עמ' צד). במקום אחר הוא מספר על ספר מעשיות כתב יד שהיה בידי שד"ר אחד מארץ הקודש (שם עמ' נט), או על כך שבשנת תרפ"ז בא אליו חכם אחד מארץ גרמניה, סוחר בספרים ישנים, והראה לו קובץ כת"י משנת ק"צ ושם מצא מעשיות בלשון ערבית צחה (נר מצוה, בהקדמה למעשה יהודית) ועוד רבות.

אגב, באוצרות הסיפורים של הרב משאש אנו מוצאים מקורות בלתי נדלים לדברים שלא שמענו מעולם. אם למשל אנו דנים כאן על שם אמו של רבי שמעון בן יוחאי, הרי שהוא כותב כי מצא כתוב בכתב יד על לוח ספר 'מגן אבות' להרשב"ץ כי אביו של שמאי היה שמו ישעיה ושם אמו שולמית... הוא גם כותב שם שהתנא שמאי נקרא כך לפי שהיה מתפרנס ממלאכת שומת קרקעות - זאת בשם ספר לקוטים כת"י ישן (ולהעיר שבמסכת שבת, לא א, משמע שהיה עוסק בבנין והייתה אמת הבניין בידו, ועוד אמרו במסכת סוכה, כח א, שפיחת את המעזיבה. ושמא כל ענייני נכסי דלא נידי בכלל), ועוד כיוצא באלו סיפורי נפלאות וידיעות מרעישות מעוררי השתאות ותימהון.

נס ומופת בלידת רבי שמעון

מכיון שאין אנו ברורים כלל ועיקר על מקור המעשייה, אם היא נשארה בזיכרוננו ממה שראה בספרים או שהיא מקבצי כתבי היד של המעשיות שהיו בידו, ובין כך ובין כך – לא נדע עד כמה מהימנים ואמינים הם מקורותיו, שהרי בספרים אחרים לא מצאנו כלל מקבילות לכך, הרי שראינו לנכון להעתיק את הסיפור כלשונו של הרב משאש, והבוחר יבחר אם לרחק ואם לקרב:

"וזה מה שנשאר בזכרוני ממה שראיתי בספרים אודות אביו הקדוש יוחאי: הוא היה משבט יהודה, והיה מגדולי הדור ועשיר ונכבד וקרוב למלכות וחיבה יתירה נודעת לו בבית הקיסר אנדריינוס שחוק עצמות. ואשתו היתה שמה שרה מזרע הנשיאים - זרעו של הלל הזקן ע"ה. ותהי שרי עקרה אין לה ולד. ועלה בדעתו של יוחאי הצדיק לגרשה או לישא אשה אחרת עליה. ויצו שדכן אחד להמציא לו אשה צנועה והגונה ובת טובים. ויוגד הדבר לשרה אשתו ולא אמרה לו דבר, רק הרבתה צום וצדקה ותפילה יום-יום בהיותה לבדה בחדרה, ותבך בכי גדול לפני ה' בלב נשבר להצילה מגירושין, גם לא תהיה צרתה בצדה. וזה במה שתלד בן.

וה' שמע קול צעקתה, ויהי בליל ראש השנה וירא יוחאי בחלומו, והנה הוא עומד ביער גדול מלא אילנות לאלפים ולרבבות, מהם רעננים נותנים פירות ומהם יבשים, והוא יוחאי נשען על אילן יבש. וישא עיניו וירא והנה איש מדה מראהו נורא מאד, ועל שכמו נאד אחד מלא מים, ויעבור בכל היער וישקה איזה אילנות מהיבשים ואיזה אילנות עבר עליהם והניחם כמות שהם יבשים. ויגיע עד האילן אשר נשען עליו יוחאי ויוציא מחיקו צלוחית אחת קטנה מלאה מים חיים טהורים, וישקה את האילן אשר נשען עליו יוחאי ויברכהו. ואז ראה יוחאי כי שרתה הברכה באותם מעט

מים, וגאו מאד ויכסו כל סביבות האילן ואז תיכף האילן נשא פרי, תפוחים גדולים ויקרים וסביבם מלא עלים רעננים, ויגדל האילן עד מאד בסעיפים ופארות ועלים ופירות נותנים ריח חזק למרחוק.

וישמח יוחאי מאד על המראה ויקץ משנתו מתוך שמחה, ובכן דובב הכתוב (תהלים קיג, ט) 'מוֹשִׁיבִי עֵקֶרֶת הַבַּיִת אִם הַבָּנִים שְׁמָחָה הִלְלוּ יְהוָה' ויספר את חלומו לאשתו. ויאמר לה: חלום חלמתי ופתרונו פשוט לדעתי, היער הוא העולם, והאילנות הם הנשים, מהם נותנים פירות ומהם עקרות כאילנות היבשים. ובראש השנה נפקדות, יש מהם להוליד, ויש מהם נשאות עקרות. ואת בתי היא האילן שהייתי נשען עליו, והשקו אותך ממעין הברכה להוליד בנים צדיקים.

דברי הימים
40429

ואמנם דבר אחד נשאר לי להבין בפתרון חלומי מדוע כל האילנות השקה אותם מהנאד, והאילן שהייתי נשען עליו השקהו מהצלוחית. ושפך עליו את כולה, לא השקה ממנה לא קודם ולא אחר שום אילן אחר, רק את כולה שפך על אותו אילן שהייתי נשען עליו.

דברי הימים
40429

ותאמר לו אשתו: תמיהתך תמיהה, ובכן תרשיני לילך אצל הקדוש רבי עקיבא להגיד לו את החלום, והוא יגיד לנו את פתרונו. ויאמר לה: בתי, טוב הדבר, שנינו יחדיו נלך אליו ונספר לו את החלום, והוא ברוח הקודש אשר האציל אותו אלקים יגיד לנו את פתרונו. ותאמר: טוב הדבר.

ויהי במוצאי ראש השנה, הלכו שניהם יחדיו אצל התנא הקדוש רבי עקיבא ויספר לו יוחאי את חלומו. ויפתור לו אשר פתר יוחאי. ואמנם הודיעו סיבת השקאת אותו אילן רק מהצלוחית, ויאמר לו: דע יוחאי כי חלומך הוא משל על הנשים היולדות והעקרות, ואשתך שרה היא מהעקרות שאי אפשר לה להוליד בשום אופן, ואך תפלתה ורוב דמעותיה אשר שפכה לפני ה' הם שזיכו אותה ונהפכה מעקרה ליולדת, והצלוחית שראית היא צלוחית של דמעותיה שנאספו, ומהם השקוה ורווה להוליד לך בנים, ולכך לא השקו מאותה הצלוחית שום אילן אחר רק אותו אילן.

ויאמר רבי עקיבא אל שרה: הנך בזאת השנה יולדת בן שיאיר לישראל בחכמתו ובמעשיו. וישמחו יוחאי ושרה אשתו מאד מדברי רבי עקיבא וילכו לביתם לשלום. ותלד בן ביום חג השבועות שבו ניתנה תורה לישראל, ותמלא הבית אורה מההוד וההדר שהיה חופף עליו, וידעו כל רואיו כי ברכה בו ויאיר לישראל אור גדול, וישמחו הוריו בו מאוד ויהללו את ה' ויחלקו צדקות ויעשו משתה גדול ביום מילתו, ויקרא את שמו שמעון כי שמע ה' לקול תפילת אמו ובכייתה".

שם אשת יוחאי: שרה!

מכל הסיפור הנפלא והמרגש הזה אנו יוצאים כשבאמתחתנו ידיעה חשובה מאוד: אשתו של יוחאי הייתה קרויה בשם שרה!

אם קבלה היא נקבל אלא שחשוב להיות מודעים לעובדה ההיסטורית שבימי התנאים לא היה מקובל כלל להשתמש עם השם אברהם, וכמו שכבר חידד זאת הגאון רבי חיד"א בספרו 'שם הגדולים' (מע"ג מערכת א אות לד): "וראה זה חדש שלא מצינו בתנאים שבמשנה והברייתא תנא ששמו אברהם". מה שאומר לכאורה כי גם השם שרה לא היה מקובל אצלם. והנה כאן אנו שומעים כי שם אשת יוחאי היה שרה.

ברור כי אין זו פירכא גמורה, אולם די בכך כדי להתעורר ולדון האומנם נכונה היא השמועה שהביא לנו הרב משאש בשם אותם מקורות עלומים ובלתי ידועים.

נחזור ונדגיש כי אגדה זו לא הייתה ידועה מעולם עד לגילויה בידי הרב משאש, וכל הספרים שהזכירו מעשיה זו הרי שמקורם הוא מהספר האמור, והעתיקו זאת בכלי ראשון או בכלי שני, ואילו מקודם לכן לא שמע איש מעולם על אגדה מסתורית זו, ובוודאי שלא נודע כי שמה היה שרה.

מאיזה שבט היה?

אגב, אגדה זו גם מתייחסת לשאלת שורש מוצאו של רבי שמעון בן יוחאי, מאיזה שבט היה, וטוענת בוודאות כי הוא היה משבט יהודה.

בהקשר לכך חשוב לציין כי קיימת 'השערה' לפיה היה רבי שמעון בן יוחאי משבט שמעון, ואלו הם הדברים שכתב הרה"ק רבי פנחס מנחם מפילץ בספרו 'שפתי צדיק' (ענייני ל"ג בעומר, אות ג):

"אולי רבי שמעון בן יוחאי משבט שמעון, ותיקן כל מה שהיה חסרונות בשבטו, כדאיתא בילקוט שופטים שלא היה נמצא שופט משבטו מפני חטא זמרי, על ידי תיקון רשב"י זכה למעלות קדושות כמו נביא ושופט. שם היה המכשול על ידי אכילה ושתיה, כדאיתא במדרש רבה שאמרו זבחו כרצונכם צרצר יין, מוכח שעדיין לא נאסר יינם, לכך תיקן רבי שמעון בן יוחאי שלא טעם י"ג שנים אכילה ושתיה מבשר ויין רק חרובין ומים".

כיון שכל דבריו של השפתי צדיק הם בגדר אומדנא בלבד, 'אולי' כלשונו, הרי שאם נאמנו דברי האגדה עתיקת היוםין הלזו הרי שההשערה מבוטלת מעיקרא,

וברי ושמא ברי עדיף. אפס כי כאמור אין אנו יודעים עד כמה היא ברת סמכא, ומשכך נמצא כי מכלל ספק לא יצאנו, אם משבט יהודה היה או משבט שמעון, ואולי בכלל משבט אחר.

שוב מצאתי להרה"ק רבי צדוק הכהן מלובלין אשר כתב בספרו 'תקנת השבין' (אות ו):

"כיוצא בו אמר ר' עקיבא לר' שמעון בן יוחאי 'דייך שאני ובוראך יודעין כוחך' (ירושלמי סנהדרין פ"א ה"ב), דגם הוא שמו שמעון ודרשינן שמות כי זה היה כוחו ושורש נשמתו, וכן קיבלתי כי הוא היה משבט שמעון, ועל כן לא נתגלה תוקף כוחו בעולם הזה ובתלמוד הנגלה אף על פי שגם כן יש ממנו בהפלגות מעלתו (סוכה מה, ב) מה שאמר על עצמו ובראשית רבה (לה, ב) ועוד בכמה דוכתי, מכל מקום בנגלות התלמוד לא נגלה מעלתו נגד חביריו כלל ורק בוראו וכן רק ר' עקיבא ברוח הקודש שבו להכיר הנעלמות ידע כוחו, ואף הסודות שגילה לא יתגלה סודם לעין הכל אלא בסוף יומיא".

ומקובל מפי ספרים וסופרים שבכל מקום אשר הכהן מלובלין כותב בספריו 'קבלתי' וכיוצא בזה, הרי זה קבלה בידיו מרבו הרה"ק רבי מרדכי יוסף מאיזביצא. כך שהשערתו של הרה"ק מפילץ כי רבי שמעון בן יוחאי היה משבט שמעון, כך הייתה מקובלת בידו של הכהן מלובלין מאת רבו הרה"ק מאיזביצא, ומי יבוא אחריהם.

ואלי דבר יגונב ותקח אזני שמץ מינהו כי בספרי הרה"ק מאיזביצא אכן הובא כי רבי שמעון בן יוחאי היה משבט שמעון. וכך כתב בספר 'מי השילוח' (פרשת תצוה ד"ה ומלאת):

"וכן רשב"י יען כי היה משבט שמעון כידוע היה בו דברי תורה עמוקים כמו במשה רבינו ע"ה".

ויש להוסיף ולהראות באצבע כי למעשה כל תלמידי רבי עקיבא היה שורש נשמתם משבט שמעון, כי מבואר בספרי תורת הח"ן כי כ"ד אלף תלמידי רבי עקיבא היו נשמות כ"ד האלף שנפלו משבט שמעון על דבר זמרי (ראה בספר 'גלגולי נשמות' להרמ"ע מפאנו, ערך כזבי, ובכל מה שציין שם בהגהות 'מאיר עין'), והיינו הך. ועוד ראה בזה דברים נוראים שכתב רבינו כ"ק מרן אדמו"ר החידושי הרי"ם זיע"א בספר הזכות (ליקוטים), ומשם לספר 'ליקוטי הרי"ם' (פרשת וישב), והם מים עמוקים ואיש תבונה ידלנה.

אחד מבעלי התוספות: שמה היה 'חמי'!

בשנת תשנ"ו האיר לארץ ולדרים אורו של אחד מגדולי רבותינו הראשונים ומבעלי התוספות, רבינו אביגדור כהן צדק הצרפתי בספרו 'פירושים ופסקים' על התורה (הוצאת מכון 'הררי קדם'), והנה בתוך ספר זה אנו מוצאים חידוש נפלא ביותר אודות שם אמו של רבי שמעון בן יוחאי: רבינו אביגדור מגלה לנו, ולדבריו - כך מפורש בתלמוד הירושלמי, ששמה היה 'חמי'.

לצורך הבנת הדברים, כדאי להקדים את דברי התלמוד הירושלמי אשר סביב צירו סובבים הדברים, וכך הוא שאמרו במסכת שבת (פס"ו ה"ג): "אמר רבי חייא בר בא: רבי שמעון בן יוחי, כד הוה חמי לאימיה משתעיא סגין, הוה אמר לה: אימא שובתא היא", (וראה גם במדרש, ויקרא רבה לד, והובא בדברי התוספות שבת קיג, ב ד"ה שלא).

לפי פשטות הבנת הירושלמי, מעשה שהיה כך היה: כשהיה רבי שמעון בן יוחאי רואה את אימו מרבה לדבר בשבת, היה מזכיר לה דרך כבוד ואומר לה כי שבת היום, ומתוך כך הייתה מפסיקה את דיבוריה.

והנה רבינו אביגדור כהן צדק בספרו האמור הביא את דברי הירושלמי האמורים והוסיף עליהם נופך משלו, וכך כתב (פרשת בשלח, פסוק סב-סג):

"אמר רבי חייא בר אבא: רבי שמעון בן יוחי כד חמי אימיה מישתעי סגי, אמר לאימיה: אימא, שבתא היום! ושתקא. פירוש: כשאמו היתה מדברת בקול גדול, אז אמר לה: אמי, שבת היום והיתה נמנעה מלצעוק בשביל השבת, וחמי היה שמה".

ויפה הבחין כאן הגאון רבי יעקב חיים סופר שליט"א (בספרו 'מנוחת שלום' ח"ט סי' יג, וחזר וכתב כן בעוד כמה מספריו) שכבר מתחילת דברי רבינו אביגדור הצרפתי אנו למדים חידוש עצום, שרבי שמעון בן יוחאי לא אמר לאמו 'שבת היום' מפני שהיא הייתה מרבה בדברים, אלא מפני שהייתה מדברת בקול גדול, גבוה ורם! והוא חידוש עצום שאין לדבר בשבת בקול רם.

לאחר מכן מוסיף הגרי"ח סופר ומתייחס לחידושו הגדול של רבינו אביגדור, אשר מדבריו נראה כי הוא הבין שכך מפורש בתלמוד הירושלמי, כי שמה של אם רבי שמעון היה 'חמי', וכך הוא כותב:

"ותו למדנו מדבריו ז"ל דשם אמו של התנא האלקי רבי שמעון בר יוחאי ע"ה היה 'חמי' וכמפורש בדבריו, והוא חידוש נפלא.

ונעלם ממני ולא ידעתי מדוע נזקק רבינו אביגדור ז"ל לפרש כן דחמי היה שם אמו של רבי שמעון בר יוחאי, ולא פירש כפשוטו, דהיינו בשעה שהיה רבי שמעון רואה שאמו מדברת, שחמי פירושו רואה, אחר שהירושלמי מלא וגדוש בתיבת 'חמי', ופירושה לראות, ולדוגמא עיין ירושלמי ברכות (דף א עמוד ב) ועוד.

ואולי רבינו אביגדור ז"ל פירש כן משום שבירושלמי כתוב 'כד חמי אימיה' ולא כתוב 'חד חמי לאימיה' כנוסח דידן, ולכן פירש דהכוונה ששם אמו 'חמי' ודוק היטב. ועדיין יש לעיין בה, כי כמדומה לי שלפי פירוש רבינו אביגדור ז"ל היה הירושלמי צריך לומר 'כד אימיה חמי' ולא 'כד חמי אימיה', דוק וצ"ע".

מיהו יתכן כי רבינו אביגדור לא הוציא את דבריו מהירושלמי, שהרי כאמור יש לפקפק בכך, כי אם מסורת הייתה בידו כי שמה של אם רבי שמעון היה חמי, ולפיכך הוא בא לפרש את הירושלמי באופן כזה שיעלה בקנה אחד עם המסורת שבידו.

בכל אופן, שפתותיו של רבינו אביגדור ברור מללו: שם אם רבי שמעון היה חמי! והאמת תאמר כי לא ידוע לנו מה עשה אותו אדם שעם סיפורו פתחנו את המאמר, אך בהתאם לנתונים האמורים כאן הרי שאם חפץ היה לצאת ידי חובת שניהם, היה עליו לקרות לבתו בשם: שרה חמי...

אחד משמותיה: 'אסתר'!

סמוך ונראה להדפסת הספר מצאתי מילתא חדתא בספרו של הרב יודה שיינפלד 'אסרי לגפן' (חלק יד ב, ירושלים תשע"א). בספרו זה ישנו מדור מיוחד הקרוי 'מילי דחסידותא', והוא אוסף שאלות אשר שאל את רבו, הרב חיים כהן, הידוע בתוארו 'החלבן', ואחת מהשאלות עוסקת במקרה דומה לשאלה בה פתחנו את מאמר זה: מה יעשה אדם שנדר לקרוא לבתו על שם אמו של רבי שמעון בן יוחאי? וכך הביא שם (אות סד):

"שאלה – מי שנדר לקרוא לבת שתוולד לו על שם אמו דרשב"י, מה יקרא לה? תשובה – קראו לה אסתר ועוד שם, וסגי שיקראו לילדה אסתר (דאיננו זוכרים השם השני)".

מגלה לנו כאן הרח"כ כי שני שמות היו לה לאמו של רבי שמעון בר יוחאי: אחד מהם 'אסתר'! ואת השם השני הוא אינו זוכר. ואם כי לגבי קיום ההבטחה, סבור הרח"כ כי די בקריאת שם אחד מבין השניים, מסתבר לומר שאין זאת אלא מפני שאין אנו יודעים מה הוא השם השני, אולם לפי כל האמור לעיל

ששמה השני היה או 'שרה' או 'חמי', יכול להיות שיהיה עליו לקרוא את כל שלשת השמות... והחוט המשולש לא במהרה ינתק.

יוחאי - אין שמו כך!

אם סבורים אתם שרוח המסתורין אופפת רק את שם אמו של רבי שמעון בן יוחאי, וזאת אולי מפני ששמה לא פורש בדברי חז"ל, דעו כי הגאון הנודע רבי יעב"ץ יוצא בהצהרה מפתיעה עוד יותר כלפי שם אביו של רבי שמעון בן יוחאי, והוא קובע בנחרצות ובשפה שאינה משתמעת לשתי פנים: שמו של האבא לא היה יוחאי!

רבי שמעון בן יוחאי המזוהה אולי יותר מכל התנאים עם שם אביו, עד שבפיוטים המפורסמים לכבודו אין הוא קרוי אלא בשם 'בר יוחאי', לא היה בן של אדם בשם 'יוחאי'. את הנחת יסוד זו מניח הגאון היעב"ץ, וטעמו ונימוקו עימו.

הפלא הגדול הוא שאת חידושו המסעיר שמר הריעב"ץ להגהה אותה כתב במסכת נזיר! הוא לא כתב זאת במקום הראשון בו נזכר רבי שמעון בן יוחאי בגמרא – במסכת ברכות (ה, א), ואף לא בסוגיא המפורסמת במסכת שבת (לג, ב) בה מרחיבה הגמרא לדון בעניינו של רבי שמעון בן יוחאי. הריעב"ץ המתין עם הגהתו זו עד למסכת נזיר, ואז העלה זאת על הכתב.

הגמרא מספרת במסכת נזיר (ס, ב): "שאלו תלמידיו את ר' שמעון בן יוחאי: נזיר טהור ומצורע, מהו שיגלח תגלחת אחת ועולה לו לכאן ולכאן". והנה בהגהות היעב"ץ (הנדפסות בכל המהדורות הנפוצות) אנו מוצאים כי הריעב"ץ מתקן את השם 'יוחאי' וכותב תמורת זאת: 'יוחא'! - חסר האות י'. ועל כך הוא מוסיף: "זה שמו האמיתי".

אל תקרי 'יוחאי' – אומר הריעב"ץ – אלא 'יוחא'. כי שמו האמיתי הוא חסר י', ובטעות ומבלי משים בא לו שמו 'יוחאי'!

כך הוא בספר דברי הימים

ברור שהמעין בהגהת הריעב"ץ הזו עומד משתאה, מה היה לו להריעב"ץ ומהיכי תיתי גמר בדעתו והחליט להוריד ל'יוחאי' את האות יו"ד ולומר כי שמו האמיתי הוא 'יוחא', דבר שלא נשמע כן מעולם, ולא ידעום אבותינו ואבות אבותינו.

אך תעלומה זו מתבררת כשמעיינים בהגהתו השלימה של הריעב"ץ. כידוע הגהותיו של הריעב"ץ על הש"ס נכתבו על ידו בשתי מהדורות. המהדורה האחת היא מה שכתב על שולי גליוני הש"ס בו למד (דפוס אמשטרדם ופד"מ תע"ד – תפ"ב), וממנה שאבו משפחת ראם מדפיסי ש"ס את ההגהות שהדפיסו במהדורתם הנודעה (אם כי לא עשו מלאכתם בשלימות מוחלטת, ויחנו בחסירו"ת), והמהדורה האחרת היא מה שסידר הריעב"ץ חיבור בפני עצמו, אשר שמו יקבנו 'קולן של סופרים', והמצוי כיום בספרית הבודליאנא באוקספורד, בו הוסיף תוספת מרובה על העיקר וכמעט שפנים חדשות באו לשם. מתוך ספר זה, הוציאה משפחת וגשל, את הגהות הריעב"ץ שנדפסו במהדורתם.

וכך נדפסה ההגהה שעליה אנו דנים, במהדורת משפחת וגשל, שכאמור נלקחה מהספר 'קולן של סופרים':

"רבי שמעון בן יוחא – כך הוא שמו האמיתי בלי יו"ד בסופו (שיבוש סופרים הוא בכל מקום) ונטלו שני עדים במקרא".

ראשית כל מציב הריעב"ץ את קביעתו האמורה: כל מה שנשתרש לקרותו 'יוחאי' הוא 'שיבוש סופרים' ולא יותר, כי שמו האמיתי אינו אחר מאשר 'יוחא'. וכאן הוא מגיע להוכחתו, וכלשונו: 'ונטלו שני עדים במקרא', (וכפי הנראה צריך לומר: 'ויש לו שני עדים במקרא').

הוכחתו זו של הריעב"ץ שבאה בקיצור היא ברורה ביותר ומקורית אף יותר: המעיין בתנ"ך ימצא כי השם 'יוחא' הוא שם תנ"כי קדום; לעומת זאת, השם 'יוחאי' אינו נמצא כשם תנ"כי ולו פעם אחת. שהרי כך כתוב בספר דברי הימים (א ח, טז): "וּמִיכָאֵל וַיִּשְׁפָּה וַיּוֹחָא בְּנֵי בְרִיעָה", ואומר (שם יא, מה): "וַיִּדְעָאֵל בֶּן שִׁמְרִי וַיּוֹחָא אָחִיו הַתִּיצִי". הרי שהשם 'יוחא' הוא שם תנ"כי מקובל, ואילו 'יוחאי' לא מצאנוהו כל עיקר.

טוען אם כן הריעב"ץ, ששני עדים – הלוא הם שני האזכורים האמורים – יש לנו במקרא, כי השם המקורי והאוטנטי אינו אלא 'יוחא' ולא 'יוחאי'.

אמנם ברור שאי המצאות שם בתנ"ך אינה ראיה. גם רב 'המנונא' אינו מופיע בתנ"ך וגם לא 'רב' 'כרוספדאי' וכן הלאה והלאה במאות שמות התנאים והאמוראים, ולא עלה על הדעת לומר כי אין שם כזה. אולם הריעב"ץ סבור כי אם שם פלוני מופיע בתנ"ך, הרי שברור כי שם זה הוא מקור השם הנפוץ בדורות שלאחר מכן, ואם אין הם דומים ממש – הרי שיש לכופף את השם הרגיל בפני השם בצורתו התנ"כית.

הריעב"ץ היה נחוש בדעתו זו ושוב אנו מוצאים אותו במסכת מעילה מתעסק בכך. פעם אחת (מעילה יז, א) הוא מתקן ל'יוחא' וכותב שכך צריך לומר, ופעם נוספת (שם ע"ב) הוא כותב: "ילך רבי שמעון בן יוחא. כן צריך לומר בלא י', וכן הגיה בכל מקום שנזכר".

הגירסא בש"ס

את חידושו המעניין של הריעב"ץ שמעתי מידידי הרב חנוך בינקה. וכשהצעתיו לפני ידידי הרב מנחם מנדל גולדשטיין מארה"ב, השיבני תחילה לראש כי יש תחת ידו צילום כתב יד הספר 'קולן של סופרים', ואכן האמת היא כהשערתי שצריך לומר 'ויש לו שני עדים במקרא', אלא שמדפיסי מהדורת וגשל טעו בהעתקתם.

עוד הוסיף ושיער כי באותם המקומות בהם הגיה הריעב"ץ הייתה אכן הגירסא במהדורה שלפניו - 'יוחא', ומשכך הרי שזו הסיבה שהגהותיו הללו באו דווקא במקומות אלו, כאומר שאכן 'יוחא' היא זו הגירסא הנכונה והאמיתית, ולא כבשאר המקומות בהם נאמר 'יוחאי'.

'משולם' ולא 'המשולם'

תופעה דומה לתיקון סופרים זה מצויה עוד אצל הריעב"ץ עצמו, אלא שהפעם הוא כבר עולה ומסתפק בנכונות הגהותיו: ישנו תנא הקרוי רבי יוסי בן המשולם! שמועותיו מובאים כמה וכמה פעמים בדברי חז"ל, והנה פעמים שאביו מובא בשם 'המשולם' ואילו פעמים הוא מובא בשם 'משולם'.

אחד המקומות בהם הוא מוזכר בשמו 'המשולם' הוא במסכת מנחות (סב, א), ושם מגיה הריעב"ץ כדלהלן:

"רבי יוסי בן המשולם. איני יודע אם כך צריך להיות, שכך מצינו בכתוב מעטים שמות עצם אדם בה"א הדעת, או שמא טעות סופר שהרי בכתוב כמה פעמים משולם, עם שגם במשנה לא אחד (ה)משולם, רפ"ב דבכורות הוא בה"א בנוסחת הגמרא".

בסיס דברי הריעב"ץ נעוץ אף כאן בתיקון לשון חז"ל בהתאם ללשון הפסוק. בכל המקרא לא נמצא אדם בשם 'המשולם'. לעומת זאת, 'משולם' מצוי פעמים רבות. כגון (מלכים ב כב, ג): "מִשְׁלֹם הַסֵּפֶר" ועוד. ולכן – סובר הריעב"ץ – יש מקום להניח כי מדובר בטעות סופר, ובכל מקום בו מצוי 'המשולם' יש לתקן

ל'משולם' כלישנא דקרא. וראיה לדבר, הוא מביא, מכך שאכן מצינו לא פעם שאף המשנה עצמה מזכירה שם זה בלא תוספת ה"א.

אולם כאמור הריעב"ץ אינו קובע בזה מסמרות, ולדבריו 'איני יודע אם כך צריך להיות'. בכך שונה הגהתו זו מהגהתו עליה אנו דנים 'יוחאי – יוחא', בה הוא משוכנע לחלוטין בצדקת הגהתו.

ה"א הידיעה בתוך שם עצם

ראוי להבחין כי לגבי הגהתו בשם 'המשולם' מפתח הריעב"ץ נושא חדש הראוי לדיון רחב בפני עצמו: האם יתכן קיומו של ה"א הידיעה בתוך שם עצם פרטי. הוא מציין כי מצינו בכתוב כמה פעמים שמות עצם אדם בתוספת ה"א הידיעה, והוא מסתפק אולי אף אצל 'המשולם' הוא כך.

לא נאריך בעניין זה שאינו נשוא מאמרינו, כי אם נציין בזה את דברי הריעב"ץ עצמו, אותם הוא כותב כלפי הכתוב (שופטים יז, יג): "וַיֹּאמֶר מִיכָה עֲתָה יֵדְעָתִי כִּי יֵיטִיב ה' לִי כִּי הָיָה לִי הַלְוִי לְכֹהֵן" ומפרשת הגמרא (ב"ב קט, ב): "דאיתרמי ליה גברא דשמיה לוי", ובהגהות הריעב"ץ על אתר הראה כי מדברי הגמרא עולה כי לפנינו מצוי אות ה"א הידיעה בתוך שם עצם.

וראה זה חדש אשר מצאתי כי אביו של הריעב"ץ – הגאון בעל 'חכם צבי' בספר תשובותיו (סימן לא) כותב להיפך מדברי בנו, אלא שכאן יפה כוח הבן מכח האב, כי בדברי הגמרא מפורש כוונתה דהריעב"ץ.

החכם צבי מעלה אופן לכתוב בגט את היות המגרש משבט לוי אצל שם המגרש ולא אצל שם אביו, והוא מסביר כי אם כותבים 'הלוי' לא ניתן לטעות כאילו זה שם עצם:

"ומה שכתב 'לוי' אצל הבן איננו שם היחס אלא שם העצם כדאמרינן בגמרא 'גברא דשמיה לוי' וכמו רב ולוי שהוא לוי בר סיסי ור' יהושע בן לוי - זה אי אפשר לומר מדכתבין ליה בה"א הידיעה, וידוע הוא שאין ה"א הידיעה נופלת אלא על שם היחס לא על שם העצם".

דא עקא, שמדברי הגמרא עצמם אותם ציטט החכם צבי מוכח לכאורה את ההיפך מדבריו, וכמו שכתב כן הריעב"ץ, שהלוא על לשון הכתוב 'הלוי' מסבירה הגמרא שזה 'גברא דשמיה לוי' ומוכח ששייך לומר ה"א הידיעה בשם עצם.

כאמור, נושא זה הוא רחב ידיים וקצר המצע מהשתרע. רק זאת נראה מקום לדברי רבינו האבן עזרא הכותב (שמות ג, טו): "שם העצם לא יהיה מבואר בה"א

הדעת, כאשר יבואר שם התואר, כי מן חכם יאמר החכם (קהלת ב, יד). והנה לא יאמר האברהם היצחק". ואף זאת יצוין כי מצאתי להגאון ר"מ שטראשון בהגהותיו הנדפסים בתוך ספר 'נתיבות עולם' (וילנא תרי"ח, עמוד 142, אות י-ג), ומשם נעתקו אל ספרו 'מבחר כתבים' (הוצאת מה"ק, עמוד רמה), כי הוא חקר נושא זה בהרחבה, ואף העלה לתמוה על דברי החכם צבי כאשר הערנו לעיל.

'בְּבִי' ולא 'בִּיבִי'

ושוב פעם אנו מגלים אצל הריעב"ץ תיקון סופרים שכזה המתקן את הלשון לפי לשון הפסוק, וכאן שוב דבריו אמורים בשפה ברורה ומוחלטת, והחידוש הוא שבזה אף קדם לו רבינו השל"ה הקדוש: אנו מוצאים במרחבי התלמוד כמה וכמה אמוראים שנקראו בשם 'ביבי', ורגילים הלומדים לקרותם בניקוד 'בִּיבִי' - בחיריק בשני אותיות הב'. והנה מגיע הריעב"ץ בהגהותיו למסכת שבת (ג, ב) ומגיה כך: "דרב בְּבִי - (ב' ראשונה בצירי ושניה בקמץ) כן צריך לומר" - אל תקרי 'בִּיבִי' אלא 'בְּבִי'.

כאן הריעב"ץ לא מסביר לנו את טעמו של שינוי, אך השל"ה הקדוש שכבר קדם לו בהצעת ניקוד זה מסביר את טעם הדבר (חלק תושבע"פ כלל לשונות סוגיות אות ר):

"רב ביבי בר אביי, כך צריך לקרות השם ב'צירי' תחת 'ב' ראשון וב'קמץ' תחת 'ב' שני, ושם זה תמצא בעזרא (ב, יא) 'בְּבִי בְּבִי שֵׁשׁ מֵאוֹת עֶשְׂרִים וּשְׁלֹשָׁה".

ונעתקו הדברים בהגהות 'מלוא הרועים' (ברכות ו, א).

הרי לנו שהשל"ה הקדוש, וכפי הנראה היינו טעמא נמי דהריעב"ץ, היה סבור כי אם בתנ"ך מצאנו את השם 'בְּבִי' – בניקוד זה, הרי שבודאי גם שמות האמוראים הדומים לזה הם בניקוד זה.

אך פשוט כי לא ראי זה כראי זה, והמרחק בין תיקון הניקוד ל'בְּבִי' לבין תיקון השם ל'יוחא' הוא גדול ורב. זאת מפני שהרי אין לנו כל מסורת על ניקוד בתורה שבעל פה (השווה: בעל המאור בספר הצבא, סוף מידה שמינית 'אין לנו קבלה בניקוד המשנה והתלמוד'), ונמצא שאין יודעים את האמת אם הניקוד הוא 'בִּיבִי' או 'בְּבִי'. ולפיכך אין כל סיבה להימנע מלומר כי הניקוד של שם זה הוא כפי הניקוד המופיע בתנ"ך.

שונה מזה לחלוטין הוא השינוי מ'יוחאי' ל'יוחא', שהרי המסורת והקבלה בידינו הוא שמו היה 'יוחאי'. וכיצד ניתן לקבוע מסמרות לומר כי אין שמו 'יוחאי' אלא 'יוחא', כשכל הבסיס לכך הוא רק דמיון לשם מקראי, כשבהחלט יכול להיות שהם שני שמות נפרדים 'יוחא' ו'יוחאי', ואין כל הכרח ש'יוחאי' יש לו כל קשר עם השם 'יוחא'.

ארוד - ארודי; יוחא - יוחאי

מה גם שיש לפקפק בכל מהלך טווית חוט המחשבה של הריעב"ץ. כי גם אם נסכים ונאמר שהשם 'יוחאי' הוא זה השם 'יוחא' ולא שם אחר, עדיין אין בכך די כדי שנחדש ונאמר שיש לתקן את השם 'יוחאי' ולהוריד ממנו את האות יו"ד.

וכדי להבין זאת עלינו להתוודע לכלל גדול בתורה: השמות התנ"כיים מופיעים בו לעתים עם סיומת של האות י' ולעתים בלעדיה, כשברור למעלה מכל ספק שמדובר באותו אדם. הנה לפניכם דוגמא ברורה ופשוטה: אחד מבני גד היה 'ארודי' וכמו שנאמר (בראשית מו, טז): "וּבְנֵי גֹד צִפְיוֹן וְחָגִי שׁוּנִי וְאַצְבֵּן עָרִי וְאַרְוֹדִי וְאַרְאֵלִי". והנה בבואנו אצל פקודי בני גד למשפחותם, אנו מוצאים כי נאמר (במדבר כו, יז): "לְאַרְוֹד מִשְׁפַּחַת הָאֲרֹדִי לְאַרְאֵלִי מִשְׁפַּחַת הָאֲרֹאֵלִי".

הוי אומר: אדם זה ששמו היה 'ארודי' – עם סיומת האות י', נקרא לעתים גם בשם 'ארוד' – ללא סיומת האות י'! למותר לציין כי אין בזה חוק של ברזל, ואין השמטת האות י' דבר מוכרח בכל שם ושם, כי הנה אחיו הצעיר ממנו, אראלי, קרוי בשני המקומות באותו צורה. אולם לאידך גיסא ברור ש'ארוד' הוא זה 'ארודי' ולא אחר, ועל כרחנו נמצא שסיומת השם באות י' אינה מוכרחת תמיד: פעמים השם כתוב עם האות יו"ד הנועלת אותה ופעמים שהוא כתוב בלעדיה.

מה היה שמו האמיתי של ארודי], עם י' או בלי י', לא נדע. אך יתכן מאוד כי שני השמות נכונים, ושמו היה ניתן להיאמר גם עם י' וגם בלא י'. לענייננו חשוב המסר הברור העולה מכאן: אותו אדם הקרוי 'ארוד' הוא גם הקרוי 'ארודי'!

שם זה הוא דוגמא בעלמא, שכן כיוצא בזה מצאנו בעוד כמה וכמה שמות תנ"כיים, שפעמים הם כתובים ביו"ד ופעמים הם חסרים יו"ד.

ומעתה, מה מני יהלוך שלא לומר כך גם לגבי השם 'יוחא', וכתשובה ניצחת לדברי הריעב"ץ. אכן אביו של רבי שמעון היה קרוי בשם המקראי 'יוחא'! אלא

שכדרך השמות המקראיים, היה יכול שמו גם לבוא בתוספת האות י', ומכאן הוא שבא השם 'יוחאי'.

וכשם ש'ארודי' היינו 'ארוד' ואין מתקנים כל 'ארודי' ל'ארוד', כי שם זה יכול להתבטאות בשתי פנים. כך בדיוק יכולים אנו לומר אצל 'יוחא' שהוא 'יוחאי', ואין לנו לתקן זה מפני זה.

אל תבקש דקדוק בשמות

היבט מהותי עוד יותר לכל עניין זה הוא העובדה כי בשונה ממה שנראה בהשקפה ראשונה שאם ישנה סתירה בין לשון הפסוק ללשון הגמרא, יש להעדיף את לשון הפסוק, הרי שהאמת היא כי דווקא כלפי אזכורי השמות בתנ"ך, ובספר דברי הימים בפרט, מול אזכורם בדברי הגמרא – יש להעדיף את לשון הגמרא.

והסברא נותנת לכך, שהרי למדונו רבותינו שאין הכתובים מקפידים כלל ועיקר בעניין ביטוי שמות בצורה מדויקת. לעומת זאת, כלפי התורה שבעל פה – המשנה והגמרא, מעולם לא שמענו כדבר הזה.

מה שמביא את המסקנה הברורה, שגם אם נאמר ששם אביו של רבי שמעון הוא גם שמו של אותו אדם המופיע בתנ"ך, ונמצאנו מעמידים כלפי את אותו שם את ההגייה המקראית מול ההגייה התלמודית, הרי שבבואנו לברר את השם האמיתי, ודאי שאין לכופף את השם התלמודי מול השם המקראי כפי שעשה הריעב"ץ בטענתו כי אין השם 'יוחאי' אלא 'יוחא', אלא עלינו לעשות להיפך ולומר כי השם המדויק הוא 'יוחאי' כמופיע בתורה שבעל פה ולא 'יוחא' כפי שנכתב בפסוק.

ויסוד גדול זה לפיו אין דיוק באזכורי השמות בתנ"ך נמסר לנו בידי רבים מרבותינו הראשונים. וראש לכולם הוא רבינו אברהם אבן עזרא אשר תמצת את הדברים ואמרם (במדבר כו, יב): "אל תבקש דקדוק בשמות". עוד ראה ברמב"ן (שם ב, יד): "בעבור כי המנהג בלשון הקדש לשנות השמות". ועיין ברד"ק (דה"א ד, כד): "וכן תראה ברוב השמות בעברי בשמות בני אדם ובשמות הערים, כי אינם קופדים בחילוף אות אחת או שתיים בשם, ופעמים קוראים אותם בשני שמות שאינם דומים זה לזה וקורא אותם במקום אחד בשם האחד ובמקום אחר בשם האחר" (ועיין היטב בכל המקורות הללו כלפי מה הדברים אמורים). וכאמור, בניגוד לכך, הרי שלא שמענו בתורה שבעל פה על כיוצא בזה.

נמצאנו למדים שאם באה שאלה לידינו המקבלת בבסיסה את הנחת היסוד כי 'יוחא' ו'יוחאי' הוא אותו שם אלא שהיא מסתפקת מה היא ההגייה המדויקת, הרי שלכאורה מן הראוי להעדיף את הגירסא התלמודית 'יוחאי' על פני הגירסא המקראית, ולומר כי בתנ"ך זה הופיע שלא במדויק וכדברי רבותינו הראשונים.

הריעב"ץ הוא יחיד בהשערותיו זו

הפסוק המקורי

נכון לעתה לא מצאתי חבר להגאון יעב"ץ בקביעתו החד משמעית כי שם אביו של רבי שמעון לא היה 'יוחאי' כי אם 'יוחא'. ולצד מה שהרחבנו לדון במה שיש לפקפק במה שהביאתו למסקנה זו, אף זאת יש עלינו לזכור כי השם 'יוח[א]י' – בסיומת י', מופיע אלפי פעמים בדברי חז"ל במשנה בגמרא ובמדרשים, ועוד רבבות רבות של פעמים בספרי הפרשנות לדורותיהם, ומעולם לא אישתמיטתיה למאן דהוא לומר כזה, וכל המשנה וכו' ועליו להביא ראיה.

גם מצאנו בספרי הדרוש רמזים שונים הבאים על שמו של רבי שמעון בן יוחאי, ורבים ממצוקי ארץ הפליאו בגימטריאות על שמו של רבי שמעון בן יוחאי, כשאר הדברים עולים יפה כי אם באופן שהשם נכתב בתוספת האות י'.

כך למשל מקובל בידינו סיפור נאה על הרה"ק רבי צבי הירש מזידיטשוב, אותו כתב בן אחיו בספר 'עטרת זקנים' (למברג תרס"ח. דף לה א מדה"ס):

"זה כמה שנים סיפר לי זקן אחד, חסיד מבילקאמין, יליד עיר גאלאגאר, שזוכר כשהיה ילד קטן, והיה אז הרב הצדיק בעיר בגאליגאר על שבת שביום א' או ב' היה יומא דהילולא רבא ל"ג בעומר... ובגדלותו הנ"ל סיפר לו אביו שישב עם בני"י בשולחן ביומא דהילולא ל"ג בעומר, ואמר תורה בזה הלשון: 'ידיד נפש אב הרחמן' בגימטריא 'רבי שמעון בן יוחאי'. וישב בשולחן למדן אחד, וחישב אחריו אם הגימטריא מכוון. והיה יותר אחד. והרגיש הרה"צ, ואמר בזה הלשון: דיא למדן, בגמרא איתא 'יוחי', ולכן החשבון מכוון".

ואם כי כמובן אין בכך כל הכרח, לא מיניה ולא מקצתיה, אך אם אין ראיה לדבר זכר לדבר יש כאן שאין שמו כי אם 'יוחאי' ולא 'יוחא' (אפס כי להלן בסוף המאמר נביא גימטריא אחרת שממנה מוכח להיפך).

מה עם הא'

אין השם שלם, שמו של 'יוחאי', אם לאחר עסקנו בסוגיית סיומת האות י' בשמו של יוחאי לא נעסוק גם בדבר פלא לפיו קיימת משמעות מיוחדת לכך

ששמו של יוחאי מופיע בדברי חז"ל פעמים עם האות א – 'יוחאי' ופעמים ללא א – 'יוחי'.

מצאתי לכך כמה הסברים בתחום חכמת הקבלה, ולבל יחסר המזג אעתיק את מה שכתב בספר צבי לצדיק (מאמרי אייר מאמר ג אות טו):

"מה שנאמר בש"ס ובכמה מקומות – לפעמים 'בן יוחי' ולפעמים 'בן יוחאי' באלף. נ"ל על פי דברי הש"ס (זבחים נג וק"ט) 'משכינהו גברי לגברא' לענין יסוד דרומי ולענין זו וזו הן מנחה וכו' ע"ש. ופירשו בתוספות שרבי שמעון בן יוחאי נקרא גברי לשון רבים, משום שנקרא בכמה מקומות בשם אביו גם כן, ורבי ישמעאל לא נקרא אלא על שם עצמו, לכן נקרא בשם גברא לשון יחיד ע"ש. ולכן כאשר זכה להכריע את גברא ניתוסף האות א' הלזו על שמו של אביו לקרותו בשם 'יוחאי', ודייקא בשמו של אביו לאשר שעל כן נקרא בשם 'גברי' ביו"ד לשון רבים, כן נראה לענ"ד. ויש אתי בזה ציצים ופרחים על הפסוק ברכו ה' מלאכיו גבר"י כח עשי דברו לשמו"ע בקול דברו, וברצות ה' ארחיב הדיבור בזה".

דא עקא שעדיין לא מצאתי היכן הרחיב בזה את הדיבור, אלא שחשוב להדגיש כי על הפשט אין חילוק בכגון דא ולא כלום, וכאן אנו נועצים את סיום הדיון בתחילתו וחוזרים לחידושו של הריעב"ץ האמור לעיל כי יש לכופף את השם התלמודי בפני השם המקראי ולהגותו ולכתבו בהתאם, ובהקשר זה יש להביא ראיה שלא כדבריו.

תנו דעתכם לשם אחד מגדולי התנאים 'שמאי'. שם זה הוא שם מקראי בעליל, שהרי מקרא מלא דבר הכתוב (דה"א ב, כח): **וַיְהִי בְּנִי אוֹנָם שְׁמִי וַיִּדַּע וּבְנֵי שְׁמִי נָדָב וַאֲבִישׁוּר** ושם זה אף הוזכר בעוד מקראי קודש.

לכאורה, לפי שיטת הריעב"ץ, היינו צריכים להכריע כי הצדק הוא כפי המופיע בפסוק ולכתוב 'שמי' – חסר א', ולא 'שמאי' מלא. והנה המציאות היא כי במשנה ובגמרא אנו מוצאים כי פעמים זה כתוב כך ופעמים כך, ובמקומות רבים אנו מוצאים כי קיימים חילוקים בין כתבי הידות והדפוסים העתיקים אם לכתוב 'שמי' או 'שמאי'.

והצביע על כך רבינו הרשב"ץ בספרו 'מגן אבות' (עמ"ס אבות פ"א מט"ו):

"מצינו בדברי הימים (א ב, מג) בבני כלב, שמאי חסר אל"ף. וכן הוא בירושלמי (כגון מעשר שני פ"ב ה"ד) ובמשניות מדוקדקות. אבל במשנה נהגו לכתוב באל"ף".

אך כבר הכריע רבינו המהרש"ל לעניין שמות גיטין, כי אל לנו להתייחס כלל לשמות כפי שהם מופיעים בתנ"ך אלא יש לתפוס כי השם הוא כפי שרגיל בלשונו, וכך פסק בספרו 'ים של שלמה' (גיטין פ"ד):

"זכאי - כך כותבין בגט, אף שנמצא במקרא 'זכי' (עזרא ב, ט), מכל מקום אזלינן בתר שמות הנמצאים בפנינו, בפרט שמות הקדמונים בגמרא, רבי זכאי... שמאי - כותבין האידנא, ואזלינן בתר שמות הנמצאים לפנינו, שמאי והילל, ואף שנמצא בקרא (דה"א ב, כח) 'שמי' בלא א"לף, וכמו שכתבתי באות זי"ן, גבי זכי".

והשווה למה שכתב רבינו הרשב"א (שו"ת החדשות, סי' ריז): **"וכן בדרך התלמוד להוסיף אל"ף בהרבה מילות, ולפיכך קורין שמאי ואין קורין שמאי". ועוד יעוין בשו"ת מהרי"ל החדשות (סי' רד) שהביא כך גם לגבי השם הלל.**

מסקנא דמילתא, כי אם נתפוס שהשם האמיתי של אביו של רבי שמעון הוא 'יוחאי' הרי שאין כל משמעות לכך שלעתים זה נכתב בתוספת א' ולעתים בלעדיו, בדיוק כמו שמצאנו אצל 'שמאי' שהוא דומה ל'יוחאי', ואדרבה, האמת צריכה להיכתב 'יוחאי' – בא', שכן כך הוא ההרגל, וכמו שכתב המהרש"ל.

ואף כלפי דברי הריעב"ץ יכולים אנו לדון בקל וחומר ולומר כי אם קיימא לן שיש לתפוס שהשם הוא 'שמאי' למרות שבמקרא כתיב 'שמי', הרי שבוודאי עלינו לומר כך כלפי השם 'יוחאי' למרות שבמקרא כתיב 'יוחא', בפרט כשאין לנו הכרח לומר כי מדובר באותו שם (ובייחוד, שאם אכן השורש המקראי שלו הוא 'יוחי' בדומה ל'שמי' הרי שאין לו כל קשר עם השם 'יוחא'), ותו לא מידי.

יצוין כי קיימת כאן גם נקודה נוספת לפיה פעמים אנו מוצאים את שמו של רבי שמעון ללא תוספת שם אביו 'בן יוחאי' ולעתים עם התוספת האמורה. כבר עסקו בזה רבים ואף קבעו בזה מסמרות וכללים ברורים. עניין זה ראוי להרחבה מיוחדת ולא התייחסנו לכך במאמר זה.

אחיו של רבי שמעון?

האם ליוחאי ולאשתו היו בנים נוספים – האם לרבי שמעון בן יוחאי היה אח? ייתכן מאוד שכן. כך מצטט רבינו הרמב"ן בפירושו על התורה (שמות יד, יט):

"וראיתי במכילתא דר' שמעון בן יוחאי: שאל רבי יונתן בן יוחאי את רבי שמעון בן יוחאי, מפני מה בכל מקום כתוב...".

נקל לשער שרבי יונתן זה היה ממשפחת המלוכה, בנו של יוחאי אביו של רבי שמעון. ואכן כבר העלה ריא"ז מרגליות את השערה זו בספרו 'מדות רשב"י' (אות תתרטו, הערה ב): "ואולי אחי רבי שמעון בן יוחאי היה".

ברם, עיון מדוקדק יותר יגלה שהן במכילתא והן במכילתא דרשב"י מופיעה הציטטה האמורה, אלא ששם השואל שם הוא אינו כי אם 'רבי נתן' ולא יותר; לא 'רבי יונתן' ובוודאי שלא 'בן יוחאי'. גם במהדורות הקדמוניות של הרמב"ן - דפוס רומא שנת ר"ל ודפוס ליסבון שנת רמט, ואף בכתבי-יד שונים אין הגירסא אלא 'רבי נתן'.

המקור לגירסה אותה ציטטנו בתחילת הדברים היא במהדורות אחרות של הרמב"ן - דפוס נאפולי שנת ר"נ ודפוס פיזרו שנת רעד, שם אכן נאמר 'רבי יונתן בן יוחאי'. אולם מלבד מקור זה – אין אני יודע על איזכור נוסף לחכם זה, שמתברר כי עצם קיומו שנוי במחלוקת הגירסאות.

שוב מצאתי חכם נוסף, אף הוא 'בן יוחאי' ושמו רבי יעקב. וכך הוא בבראשית רבה (ס, לא):

"רבי יעקב בר' יוחי בשם ר' יוחנן דבית גברין עבדיה אפטרה, מה אם אליעזר על ידי ששרת את הצדיק באמנה ...".

גם כאן הדבר שנוי במחלוקת הגירסאות, כי הגירסא האמורה אינה מופיעה כי אם במהדורת תיאודור-אלבק, אולם במהדורה הנפוצה אין נאמר כי אם יעקב ולא יקרא בו שם אביו. אך עוד מצאתיו במדרש תנחומא (פרשת כי תשא ד): "רבי יעקב בר יוחאי בשם רבי יונתן פתח...". האם הוא אמר את הדברים בשם אחיו רבי יונתן בן יוחאי אותו הזכרנו לעיל, או שאין ביניהם קשרי משפחה - חידה היא.

יוחאי ואשתו - בגוש חלב

לבל יחסר המזג ראוי להוסיף שעל פי המסורת מצוי קברו של יוחאי אבי רבי שמעון, ואולי אף של אשתו (שרה – חמי?) במורד הכפר הגלילי 'גוש חלב', סמוך לעיר מירון, מקום מנוחתו של בנם המפורסם רבי שמעון.

מספר רבי שאול הורנשטיין בספרו 'גבעת שאול' (פרסבורג תרנ"ג. עמוד 43):

"כפר הנקרא בלשון ערבי 'זוש חליב' (הז' דגושה) מקומה לצפון עיה"ק צפת. ושם נמצא קברי תלמידי רבי שמעון בן יוחאי ושמעיה ואבטליון.

ובמערב הכפר נמצא בתוך גן אחד קברת יוחאי ואשתו. והכפר זה מבורך מאוד בכל מיני פירות ועצי גפן לרוב ומענבים הצומחים שמה".

עדות זו אומרת במפורש כי בכפר 'גוש חלב' (בהגייתו העברית) קבורים יוחאי ואשתו גם יחד, בחייהם ובמותם לא נפרדו.

דא עקא, שאם בכללות לא שמענו ולא ראינו כל עדויות מוקדמות על קברו של יוחאי, והמסורת על המצאות קברו בכפר גוש חלב היא מאוחרת מאוד (וכבר העיר על כך ז' וילנאי בספרו 'מצבות קודש בארץ ישראל', ירושלים תשכ"ג, עמוד שדמ), הרי שגם אותם המקורות שעדיין מתייחסים לקבר זה, אינם מזכירים ולא כלום על כך שאשתו קבורה יחד עמו, וכדלהלן.

בחודש אייר של שנת תרמ"ח יצא רבי מנחם מנדל ראבין מירושלים למסע בקברות הצדיקים שבגליל, ואת רשמיו הוא העלה עלי ספר, בספרו 'מסע מירון וערי הגליל', אותו הדפיס בעילום שמו בירושלים בשנת תרמ"ט. אף הוא מספר על קברו של יוחאי בכפר גוש חלב, אך מבלי להזכיר את אשתו (לפני מהדורת י-ם תשמ"ט, ושם עמוד קכו):

"כחצות היום ירדנו מן ההר הגדול והנורא, ובאנו על מישור וכפר נאווה, שתול עצי זית למרבה, גם כרמי תאנים למכביר, ובאנו מחוז הכפר גוש חלב (היא העיר אחלב אשר בחלק אשר), והוא כפר גדול ורחב ידיים מאד בכל צמח טוב, והאוויר זך ויקר, כראוי למעדני אשר... ויורו לנו את הדרך אשר בה נלך למקום הקברים הקדושים... לשמאל דרכנו ראינו את מצבת ציון הנביא יואל בן פתואל, ועליו חרותות שורות בכתב ערבי... ומשם הלכנו אל ציון הקדושים אשר שם מנוחתם כבוד: אסתר המלכה, שמעיה ואבטליון ורבי יוחאי אביו של רבי שמעון".

חמישים שנה קודם לכן - בשנת תקצ"ט, בעיר שאלוניקי, הוציא לאור רבי אהרן צבי אשכנזי את ספרו הקטון 'יד אהרן', (ראה מה שכתב עליו א"מ הברמן בקובץ 'ארשת', ירושלים תש"ד, עמ' רלא. אגב, הברמן כותב כי ספרו של רא"צ אשכנזי 'אצר בינה ואבני צהר', אזמיר תר"א, לא היה לנגד עיניו. כיום ספר זה זמין במאגרים האלקטרוניים, ומהצצה חטופה בו דומני כי ניתן ללמוד ממנו עוד על טיבו של המחבר האלמוני).

בפתיחת הספר הדפיס רא"צ אשכנזי פיוט הקרוי 'זיארה דארץ ישראל' (אותו ההדיר ופענח א"מ הברמן במאמרו הנ"ל), בו הוא מפיט ושר: "רב פלא, חורש חלב, לפגוע בג'וש חלב, יוחאי אבי אפריון, וגם שמעיה ואבטליון".

ושנים מעט קודם לכן - בשנת תקצ"ה, שיגר רבי יוסף ב"ר שבתי מאנספעלד אשר עלה מן הגולה - מהעיר קאליש והשתקע בעיר הקודש צפת, אגרת אל שארי בשרו שנותרו מאחור, ובו הוא מתאר בהרחבה ובטוב טעם את סיפור עלייתו לארץ הקודש ואת ביקוריו באתרים ההיסטוריים שבה. מכתבו זה נדפס - יחד עם אגרות נוספות - בספר 'תולדות יהודי קאליש' (עמוד 310). והנה בקטע המצוטט להלן אנו מוצאים התייחסות לקברו של יוחאי המצוי בכפר גוש חלב:

"ביום א' י"ב כסלו הגענו לכפר גוש חלב. המקום נמצא על הר גבוה מאוד, כי ההרים שם גבוהים ונפלאים למראה. כאשר ניצבתי בעמק להביט על ההר ולשבח את השי"ת נדמה היה לי שההרים מגיעים עד לשמים. לפעמים שוררת בין ההרים חשכה ביום בהיר אשר איש לא יכיר את אחיו הנמצא במרחק ארבע אמות ממנו.

במורד גוש חלב נמצא הקבר של רבי יוחאי אבי מחבר הזוהר הקדוש, ועל ידו הקבר של שמעיה ואבטליון ושל תנאים ואמוראים אחרים אשר שמותיהם לא ידועים לי. אותו יום גשום היה וההר תלול מאוד. מסיבה זו לא יכולתי לטפס אל הקברים והתפללתי מרחוק".

כל עדויות אלו אינם מציינים כלל שסמוך ליוחאי קבורה גם אשתו. אמנם ייתכנו לכך הסברים שונים: הן הסברים פרטיים, כמו למשל שרבי יוסף מאנספעלד לא ביקר בקבר עצמו, לפי שכאמור היה ביקורו ביום גשום ולא היה ביכולתו לטפס על ההר התלול; או הסברים כלליים, כגון שהמספרים לא ראו צורך להזכיר זאת, כי בכלל מאתיים מנה. אולם אל לנו להתעלם מכך שבסופו של דבר, מלבד מקור אחד, כל אלו שהזכירו את מקום קבורת יוחאי לא סיפרו כי אף אשתו מנוחתה כבוד שם, וספק אם מסורת זו הייתה ידועה להם.

בצוותא חדא עם רבי שבתי אבי המגיד מקוזניץ

וכהשלמה לכך נביא כי יש בידינו גם מסורת מעניינת אודות היכלו של רבי יוחאי בגן עדן - רבי יוחאי יושב בהיכל אחד עם רבי שבתי אביו של המגיד מקוזניץ!

את הדברים סיפר המגיד מקוזניץ עצמו, אחר שבשנה אחת 'עשה ההקפות בליל שמחת תורה בהתלהבות גדולה ובשמחה עצומה ביתר שאת יותר מהרגיל בכל שנה' וכאשר נשאל מה יום מיומיו, השיב:

"תדע כי אבי רבי שבתי ז"ל הוא יושב בגן עדן בהיכל אחד עם התנא רבי יוחאי אביו של התנא האלהי רבי שמעון בר יוחאי ז"ל. והיום אמר

רבי יוחאי לאבי, שיולך אותו אל ההקפות שלי, ובעד זה יולך אותו בל"ג בעומר הבע"ל אל ההלולא של בנו רשב"י וכן עשה. וכיון שרבי יוחאי עומד אצלי בשעת ההקפות לכן היה לי סיוע מקדושתו לעשות ההקפות בשמחה גדולה ובהתלהבות הזה".

את ידיעה מעניינת זו מביא המלקט הנודע רבי יועץ קים קדיש מפרשיטיק בספרו 'שפתי קודש' (לודז' תרפ"ט, עמוד 10 אות ט) ובספרו 'שיח שרפי קודש' (במהדורה הנפוצה, מערכת הרה"ק מקוזניץ אות ט), ועיין שם שהביא את כל גופא דעובדא כפי ששמע מעד מהימן.

עם פרסום דברינו הללו תחילה בקובץ עץ חיים (ניסן תשע"ב, גליון יז), ושנית בגליון 'הילולא' (היוצא לאור בעיר מירון, ל"ג בעומר תשע"ב), הגיעו תגובות רבות וחשובות אודות האמור. נביא כאן חלק קטן מתוך התגובות שהגיעונו, אשר יש בהם כדי להוסיף ולהחכים, ואף הם בשינויי עריכה מתבקשים.

הרב יונתן בנימין בוכינגער מארה"ב כתב על כך בהרחבה ובטוב טעם:

"אודות שם יוחאי שדעת היעב"ץ דשמו יוחא, כלשון הכתוב בדה"י, עיין שם שכותב כן במסכת נזיר ומעילה. יש להוסיף דכן כתב בספר 'לחם נקודים' על מסכת אבות (פ"ו מ"ח): "יוחא, תמצא בכתוב בבני בריעה יוחא, עוד בגבורי דוד ויוחא אחיו התיצי, לפיכך החי"ת קמוצה והי"ד נוספת, ע"כ. ובמה שכתב להקשות דאם כן אף שמאי צריך לומר 'שמי' כלשון הכתוב. אה"נ היעב"ץ סובר כן. וכותב שם (מ"א פ"ב) 'ושמי - שיין ומ"ם פתוחים המ"ם דגושה, והוא נמצא בכתוב שמי בן אונם בן ירחמיאל מעטרה, ע"כ. וב"ד מ"ב כתב: עזאי - נראה שהאלף אינה אלא לסימן נקודת הפתח. וכן בפ"ב מ"ח, זכי - נמצא במקרא בספר עזרא ובדברי נחמיה וכו'. ובקולן של סופרים (סנהדרין סב) כתב: גמרא, אמר רבי זכאי - שם זה מצינו בעולה גול, והאלף אינה אלא לסימן ניקוד הקמץ וכן הוא שם אביו של ריב"ז, ע"כ. וכן כתב בספר לחם שמים (ברכות פ"ה מ"ד): רשאי - הרי"ש והשי"ן בפתח והאלף סימן הנקודה, כמו שמאי ודומיו, והוא שם תואר כמו גבאי זכאי, ע"כ. ובשמות שלא נמצא להם מקור בכתוב, כותב היעב"ץ שורשו בספר לחם נקודים, וכגון אצל פרחיה כתב: מחודש בלתי נמצא בכתוב, נתאי - גם הוא אינו במקרא, אנטיגנוס - שם ייוני. אבטליון שם יחדש הוא בתואר לשון יווני אולי ממנו הוא. חנינא שם תלמודי, ועיין עוד שם בכמה מקומות".

גם הרב מרדכי חיים מירושלים האריך בעניין זה, ובין דבריו הביא את דברי הגאון רבי אהרן עזריאל אב"ד ירושלים, בספרו "אזן אהרן" (מערכת ר אות ז):

"רב ביבי בר אביי, כתב השל"ה דת"ח סוע"ב שצריך לקרות בִּיבִי, ככתוב בעזרא (ב, יא) "בני בבי שש מאות עשרים ושלשה". עכ"ל. ואנו בני א"י תובב"א תורקיא וערביסתאן קורין וא"י כולם קורין בִּיבִי בחיריק הב' ביתין. ומאן לימא שזה השם הוא ניהו אותו שכתוב בעזרא ואימא שמות מחולקים, ולא ראיתי ולא שמעתי מי שקרא כן. ואח"ז שמעתי מחכם אחד יצ"ו מעי"ת עוב"י מארקש יע"א שקרא בִּיבִי כדברי הרב ז"ל והעיד שכך קורין כל חכמי המערב יצ"ו"

עוד העתיק והביא מספר 'כתר שם טוב' (טהרני, ח"א עמ' שצה) שדן האם מותר לקרוא בשם "עלי ובניו", ועל זה הוסיף שם:

"ולעצם שמו של רב ביבי בר אביי יש שינוי בין גירסת בני ספרד, לגירסת בני אשכנז, שלגירסת בני אשכנז גורסים ביבי בניקוד חיר"ק תחת האות ב"ת. ולגירסת בני ספרד גורסים ביבי הבי"ת הראשון בניקוד צירי"ה, והבי"ת השני בניקוד קמ"ץ. והוא כמו: בן ביבאי ממונה על הפקיע, במגילה (כג, א) וראיתי בסדר הדורות (חלק ב דף מא ע"ג) שכתב וז"ל: בפירוש רבינו חננאל פרק אמר להם הממונה נקוד צירי"ה וחיר"ק, ובערוך בצירי"ה וקמ"ץ. עכ"ל. ע"ש. הרי שלגירסת רבי נתן בעל הערוך הגירסא היא כמו בני ספרד ביבי, ולגירסת רבינו חננאל הגירסה היא ביבי. והשתא איכא נפק"מ באם יקראו לאדם בשם ביבי בחיר"ק שלדעת רבותינו הראשונים אינו על שם רב ביבי בר אביי ואינו מבני עלי ומותר לקרוא בשם הזה".

מעניין לעניין, כתב לי הרב מיכאל אריה ראנד אודות קריאת השם 'רב מרי' ממה ששמע מהחסיד הישיש ר' מוטל שטלברג ז"ל ששמע בעצמו מפה קדשו של רבינו מרן אדמו"ר האמרי אמת: "מ'זאגט מְרִי מיט א קמ"ץ, ווייל נישט איז לשון תלונה, 'לְאוֹת לְבָנִי מְרִי וְתָכַל תְּלוֹנָתָם מְעָלִי' (במדבר יז כה)" (=אומרים מְרִי בקמ"ץ תחת המ"ם, כי מְרִי בסגול זה לשון תלונה, כלשון הכתוב).

עוד כתב מה ששמע בעצמו מפה קודש של רבינו מרן אדמו"ר הפני מנחם כי: "שמעון בר יוחי" עולה בגימטריא "שבת", והדגיש ואמר: "ודוקא בלא אל"ף", וסוד הדבר הוא לפי מה שאיתא בזוהר הקדוש (ח"ג קמד ב) שרבי יהודה היה קורא לרבי שמעון בר יוחי: "שבת"! ולכן היה חרד לכבוד השבת כמעשה שהובא מאמו.

